

३. तोडणी

दत्तात्रय विरकर (१९६५) : विविध वृत्तपत्रे व मासिके यांतून कथा व कवितांचे लेखन. वाटणी, तोडणी या कथा प्रसिद्ध. ऊसतोडणी कामगारांच्या समस्यांचे वास्तव या कथांतून मांडले आहे.

वसंत व मीरा या ऊसतोडणी कामगारांच्या मुलांच्या मनातील शिक्षणाविषयीची तीव्र ओढ प्रस्तुत पाठात व्यक्त केली आहे.

माहिती घ्या.

● शेतीच्या खालील कामांसाठी वापरल्या जाणाऱ्या साधनांची माहिती घ्या व नावे लिहा.

(अ) खुरपणी.

(आ) बांध घालणे.

(इ) पेरणी.

(ई) नांगरणी.

गाव सोडून गाडीत बसल्यावर सगळ्यांच्या डोळ्यांसमोर फक्त ऊस दिसत होता. निघाल्यापासून गावाकडच्या विचारानं सगळ्यांच्या मनात काहूर उठलं होतं. परक्या गावात आपण केव्हा आलो हे तारा अन् शंकरला उमगलंच नाही. सगळ्या तोडणीवाल्यांनी मराठी शाळेजवळच्या मोकळ्या जागेत गाड्या सोडल्या. बैलांच्या मानेवरचं जू खाली ठेवताच सगळी बैलं शेपटी अंगावर मारत अंग खाजवायला लागली. बायकांनी गाडीजवळच चुली पेटवल्या. बाप्या माणसांनी बैलं अन् पोरांनी बादल्या, कळश्या घेतल्या व नदीवर गेली. दामूनंही आपली बैलं नदीवरून पाणी पाजून आणली. मीरा अन् वसंतनं झिज्यावर पाण्यासाठी नंबर लावला होता. तारानं भाकरी थापून तव्यावर पिठलं टाकलं तेवढ्यात पोरं पाणी घेऊन आली. ‘आवं पाचूदा सोडा,’ लक्ष्मीनं दिलेला आवाज दामूनं ऐकला आणि पाचूदा सोडून गुडघ्यानं सरमड कडाकडा मोडून बैलांसमोर सारलं. तसा रामा, धोंडू, शंकर सगळ्यांनी आपआपल्या परीनं बैलांसमोर सरमड मोडून टाकलं. पिठलं-भाकरी पोटात ढकलून सगळ्यांनी अंथरुणं पसरली.

तांबडं फुटताच तारा झटकन अंग झटकून उठली. तिनं जर्मलच्या पातेल्यात चहा ठेवला. शंकर जांभई देत उठला. त्यानं अंथरुणाची वळकटी केली. तारानं तोंडावर पोचारा मारला नि बिनदांडीच्या कपात लाल चहा शंकरच्या पुढ्यात केला. ‘हं घ्या, च्या घ्या.’ शंकरनं चहाचा कप हातात घेतला. ‘शंकर! अरे ये शंकर...आरं मामू चिठ्ठी देऊन गेलाय, थळात

जायचंय. निघाया पायजे.’ दामूचा आवाज कानावर पडताच ‘हा आलू... आलू’, असं म्हणून शंकरनं घटाघटा चहा पोटात ढकलला. सगळ्यांनी नदीच्या काठावर मोकळ्या रानात सामान उतरवलं अन् थळाचा रस्ता धरला. शंकर-तारानंही आपला कोयता सोबतीला घेऊन मीरा अन् वसंतला बरोबर घेतलं. आज ‘ऊसतोडणी’चा पहिला दिवस असला, तरी उघड्यावर झोपून थंडीनं अंग काकडून निघतं, म्हणून दुपारीच थळातून लवकर परतायचं, असं सगळ्यांनी ठरवलं होतं. थळात पाय ठेवताच शंकरनं उसावर घाव घालायला सुरुवात केली. मीरानं मोळ्या बांधल्या. दिवस माथ्यावर केव्हा आला ते समजलंच नाही. हिरवा चारा मिळाल्यानं बैलं मस्त जोगली होती.

सगळ्यांनी वाढे टाकून शंकूच्या आकाराच्या कोप्या बांधून सामान लावलं, तसं तारानंही सामान लावून चिमणीचा उजेड करताच मीराला वसंतचं पुस्तक गवसलं. ‘वश्या तुपलं पुस्तक...वश्या तुपलं पुस्तक.’ मीराचा आरडाओरडा ऐकून वसंतला शाळेची आठवण झाली अन् वसंत कोपीबाहेर बसलेल्या शंकरच्या मागे जाऊन उभा ठाकला. त्यानं शंकरच्या खांद्यावर हात ठेवून विचारलं, ‘दादा, मले साळांत कवा धाडणार?’ थळामध्ये जोशात काम करणाऱ्या वसंतला शंकरनं पाह्यलं असल्यानं ‘साळा बिळा काय बी नाय, बस

झाली आता तुपली साळा. खाऊन घे...आन् झोप. तांबड्यात तोडीला जायचं हाय. जा, झोप जा,' असं म्हणून गप्प केलं. शंकरच्या मागे उभं राहून खांद्यावर हात ठेवून विचारताना उसाच्या पाचटानं साळलेल्या अंगावरच्या खुणा पाहून वसंत हबकून गेला होता. त्याच्या मनात शिक्षणाविषयीची उलघाल होत होती. शंकरच्या बोलण्यानं वसंत उपाशीच झोपला, तर मीराला फार वाईट वाटलं.

कोपीबाहेर अंधूक उजेडात तारानं चूल शिलगावून तवा ठेवला. भाकरी थापण्याच्या आवाजानं वसंतला जाग आली. शंकरनं नदीवर जाऊन गुंडभर, तर मीरानं कळशीभर पाणी आणलं. शंकरनं थळात जायची तयारी चालवली होती. मीरानं पाट्यावर मिरचीचं वाटण वाटून आईकडे दिलं. 'मिरे अगं आवर लवकर, त्या वश्याला उटीव. आरं आवरा लवकर, गाड्या निघाल्या.' शंकरच्या आवाजानं तारानं कालवणाला फोडणी दिली. सगळ्यांच्या गाड्या वाटेला लागल्या. शंकरनंही आपली गाडी जुंपली. तारा धुडक्यात कोयता, भाकरीचं पेंडकं अन् कालवण घेऊन गाडीत बसली, तशी मीराही परकर सावरत बसली. वसंत कोपीमागं खुटून बसला होता. तारानं वसंतपाशी जाऊन समजूत काढून त्याला गाडीत बसवलं अन् गाडी फुपाट्याच्या रस्त्यानं वाटेला लागली.

शंकर आणि तारा उसावर घाव घालत होते, तर मीरा अन् वसंत त्याच्या मोळ्या बांधून सडकेला आणून टाकत होते. सडकेवर पडलेल्या कागदावर वसंतची नजर खिळली, तसा वसंतनं कागद उचलून हातात धरला; पण कागदावरच्या संस्कृतमधल्या शब्दांचा उलगडा नीट होत नव्हता. रस्त्यावर सापडलेल्या कागदावरचे शब्द वसंतनं आईला वाचायला लावताच, 'पोरा, मले तरी कुटं वाचता येतंय, मपली साळा तर दुसरीच झालीय', असं आई म्हणाली. कागदावरच्या शब्दांचा मीराकडूनच नीट उलगडा होईल याची वसंतला खात्री होती, कारण मीराचंही शिक्षण कसंबसं आठवीपर्यंत झालं होतं. तो धावत जाऊन तिला म्हणाला, "ताई, मला सडकेवर कागद गवसला. त्यावर

काय लिव्हलंय बग, काईच कळत नाईये."

पोराचं शिक्षण अर्धवट राहायची भीती ताराच्या मनात आल्यानं तिनं शंकरला बोलतं केलं. "पोराचं शिक्षण तोडलं तुमी, कामाला हातभार लागतो...पण त्याच्या आयुष्याचं काय?" "अगं व्हईल समदं, आता कुटं गाडी जरासी रुळावर आलीय." घाव घातलेला ऊस ताराकडे देत शंकर बोलला.

मीरानं डोक्यावरील मोळी खाली ठेवली. मीरा वसंतच्या हातातील कागद पाहू लागली. वसंत

उत्कंठतेनं मीराकडे बघत होता. "ही वळ व्हय? हे तर संस्कृतमधलं वाक्य हाय. 'तमसो मा ज्योतिर्गमय' असं लिव्हलंय," मीरा म्हणाली. "म्हणजे काय गं ताई?" वसंतनं विचारलं. "तमसो मा ज्योतिर्गमय, म्हंजी अंधारातून उजेडाकडं," मीरानं सांगून टाकलं. "म्हंजे ग ताई?" पुन्हा वसंतनं विचारलं. "आता तुला कसं सांगू? हे बघ वश्या, तुला संस्कृतमधलं वाक्य वाचता आलं न्हाई म्हंजी अंधार, अन् पुढल्या वर्गात जाऊन शिकलास तर..." मीराचं बोलणं पुरं व्हायच्या आतच "तर काय व्हईल?" वसंतनं विचारलं. "तर वाचता येईल म्हंजी उजेड, म्हंजी अंधारातून प्रकाशाकडं," असं म्हणत मीरा माघारी फिरली. तितक्यात वसंतनं मीराचा हात धरून थांबवत म्हटलं, "अगं, पण दादानंच शिक्षण तोडलं तवा वाचायला तरी कसं येणार? ताई, काही झालं तरी मी शिकणारच." त्यांचं हे बोलणं ऐकून

तडातडा तुटणाऱ्या उसागत वसंतचंही शिक्षण तुटत असल्याची जाणीव शंकरला झाली.

बाजार असल्यानं आज 'तोडणी' बंद होती. आजूबाजूच्या कोप्यावरली सारी पोरं शाळेत गेल्यानं वसंत एकटाच कोपीबाहेर बसून काय करावं, या विचारात होता. शेजारच्या कोपीतून दामूची बायको लक्ष्मी कालवणाच्या फोडणीचं वाटण वाटायला बाहेर आली. पाट्यावर मीठमिरची वाटता वाटता लक्ष्मीनं वसंतकडे पाहिलं. "वश्या, तू आज साळंला न्हाई गेलास व्हय रं?" वसंतनं हातातला खडा खाली फेकत 'कसा जाणार?' म्हणत मानेला झटका देत तो कोपीत शिरला. "आवं ओ वसंताची माय," असं म्हणत लक्ष्मीनं ताराला साद घातली. "आले ओ माय... आले...आले," म्हणत खाली वाकत कोपीबाहेर आलेल्या ताराला पाहून "आवं समदी लेकरं साळंला गेली, आन् तुपलं?"

वाटणाची परात हातात घेत लक्ष्मी उभी राहिली. बाजार घेऊन आलेल्या दामू अन् शंकरकडे लक्ष्मीची नजर जाताच शंकरकडे हात दाखवत, "हे बघा, यास्नीच इचारा की, का साळंला गेला न्हाई म्हणून," लक्ष्मीकडे पाहत तारा उत्तरली. लक्ष्मीनं शंकरकडे नजर लावून, "कावं भावजी, आपल्या समद्यांची पोरं साळंला जात्यात, मग याला कशापाई घरी ठिवलं?"

त्याचं शिकायचं वय हाय तर शिकू द्या की, मोटा झाला की कामच करणार हाय."

"व्हय व्हय, म्या बी त्येच म्हंती. हिचं बी शिकणं अर्धच न्हायलं." मीराच्या डोक्यावरून हात फिरवत तारानं लक्ष्मीच्या बोलण्याला साथ दिली. तारानं स्वतःच्या शिक्षणाची आबाळ झाल्याचं म्हणत मीराच्या शिक्षणाची स्तुती केली अन् शंकरला म्हणाली, "आवं ही लक्ष्मी माय काय म्हंतीया ते तर बघा. वश्याला साळंला घाला म्हंतीया. थोडंसं पैकं कमी मिळलं, पण तो आपल्यासारखा अडाणी तर न्हाई ना न्हाणार. जाऊ द्या त्यास्नी साळंला." शंकर म्हणाला, "लक्ष्मी वैणी समदं खरंय, पण..." हातातली बाजाराची थैली ताराकडे देत शंकरनं मान फिरवली. "आता पनबीन काय बी सांगू नगंस. उद्यापासं त्येला साळंला धाड." सगळं बोलणं ऐकल्यानं दामूनं तोंड उघडलं. कोपीबाहेर चाललेलं सगळं बोलणं आपल्याविषयी असल्यानं वसंतला उभारी आली अन् तो कोपीबाहेर येऊन उभा राहिला. "आता समदीच म्हणत्यात तर जाऊ द्या, नाई म्हणू नका. पुढला इचार करा." तारा म्हणाली. वसंतकडे पाहत 'ये, पोरा ये' म्हणून त्याला जवळ घेत तारानं वसंतला कुरवाळलं.

"आता तुमी समदीच म्हंत्यात तर म्या तरी कशाला आडवा येवू? वसंता, ये इकडं पोरा. आता तू उद्यापासं

साळंला जायचं बरं का! हे बघ पुढल्या बाजारी आपण तुझ्यासाठी पेन आणू." वसंतला जवळ घेऊन पाठीवरून हात फिरवत शंकर म्हणाला. मीराच्याही आनंदाला पारावार राहिला नाही. तिचेही डोळे पाण्यानं भरले. वसंतनं लगेच मित्रांना गाठलं. 'आता म्या साळंला येणार,' असं वसंत सगळ्यांना सांगत सुटला.

प्र. १. तुमच्या शब्दांत उत्तरे लिहा.

- (अ) मीराने वसंतला 'तमसो मा ज्योतिर्गमय'चा सांगितलेला अर्थ.
- (आ) वसंतच्या मनातील शिक्षणाची ओढ.
- (इ) 'अगं, पण दादानंच शिक्षण तोडलं तवा वाचायला तरी कसं येणार?' या वाक्याचा तुम्हांला समजलेला अर्थ.

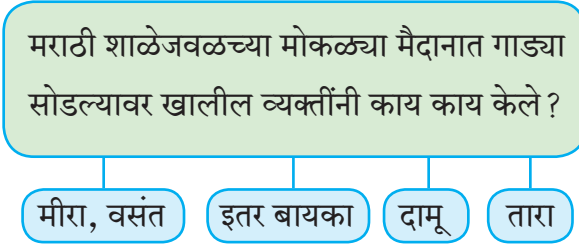
प्र. २. वसंतचे शिक्षणाबाबतचे प्रेम दर्शवणारी वाक्ये पाठातून शोधून लिहा.

प्र. ३. खालील आकृतीत योग्य शब्द लिहा.

- (अ) बैलांचे खाद्य.
- (आ) शंकूच्या आकाराची झोपडी.

प्र. ४. तुम्हांला कथेतील कोणते पात्र सर्वात जास्त आवडले? सकारण सांगा.

प्र. ५. खालील आकृती पूर्ण करा.

खेळूया शब्दांशी.

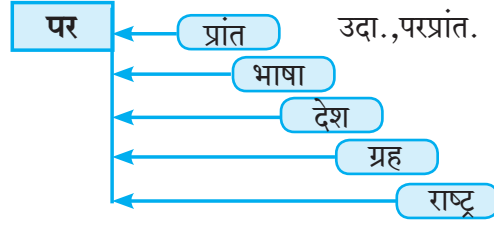
(अ) गटात न बसणारा शब्द शोधून लिहा.

- (१) श्रीमंत, धनवान, गरीब, लखपती.
- (२) रात्र, निशा, प्रभात, यामिनी.
- (३) अशिक्षित, निरक्षर, अंगठाबहाद्दर, शिक्षित.
- (४) गवसणे, मिळणे, हरवणे, सापडणे.

(आ) कंसात दिलेल्या वाक्प्रचारांच्या रूपात योग्य बदल करून वाक्ये पुन्हा लिहा.

- (आनंदाला पारावार न उरणे, हबकून जाणे, हातभार लावणे, आबाळ होणे.)
- (१) वडिलांच्या नोकरीनिमित्त सतत होणाऱ्या बदल्यांमुळे केशवच्या शिक्षणाची
- (२) गावाहून आलेल्या आजीला पाहून नंदाच्या
- (३) सिमरन आईला घरातल्या कामांसाठी
- (४) रस्त्यावर जोरजोरात भुंकणाऱ्या कुत्र्यांना पाहून रेश्मा

- (इ) खालील शब्दांना 'पर' हा एकच शब्द जोडून नवीन अर्थपूर्ण शब्द तयार होतात. ते बनवा. मराठी भाषेतील अशा विपुल शब्दसंपत्तीचा अभ्यास करा. त्याप्रमाणे वेगवेगळे शब्द तयार करा.

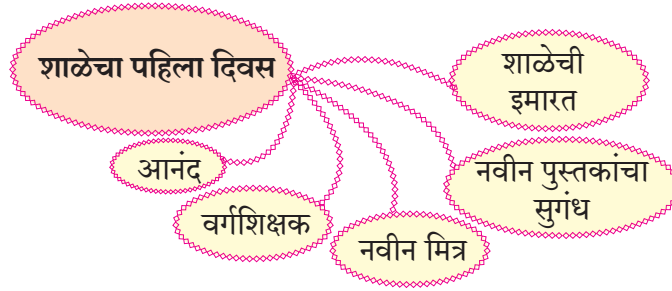
- (ई) खालील शब्दांत लपलेला अर्थ शोधून लिहा.

- (१) तांबडं फुटलं.
- (२) गाडी रुळावर आली.
- (३) अंधाराकडून उजेडाकडे.
- (४) चूल शिलगावली.

- (उ) खालील वाक्ये प्रमाणभाषेत लिहा.

- (१) 'पोरा, मले तरी कुटं वाचता येतंय.'
- (२) "अवं समदी लेकरं साळंला गेली आन् तुपलं?"
- (३) "आता तुमी समदीच म्हंत्यात तर म्या तरी कशाला आडवा येवू?"
- (४) 'आता म्या साळंला येणार.'

- (ऊ) खालील विषयासंदर्भात तुमच्या मनातील भावना व्यक्त करा.

- या पाठात ग्राम जीवनातील काही शब्द आलेले आहेत, त्याची यादी करा आणि त्यांचा अर्थ समजून घ्या.

उपक्रम :

‘सा विद्या या विमुक्तये’ हे ‘ब्रीदवाक्य’ म्हणून वापरले जाते. प्रत्येक संस्थेला, शाळेला, मंडळाला आपले स्वतःचे असे ब्रीदवाक्य असते. अशी ब्रीदवाक्ये मिळवा. या ब्रीदवाक्यांचा अर्थ समजून घ्या.

अहिराणी बोली

गावात तात्यावाचून पान हालानं नही. मानोस काही सिकेल व्हता आसे नही. पन कोनी काय टाप त्याले आंग्ठेबहादूर म्हनानी? चांगला जुनी फायनल व्हयेल व्हई आसे वाटानं. तात्या ह्या चार भाऊ, तिन्ही भाऊ वावरात काम कराना. तात्याले वावरात जावानी कदी पाळी वनी नही. तात्या घरना कारभारी, घरना जस्या कारभारी तस्या गावनाभी कारभारी. चोवीसतास भायेरल्याज उट्यारेट्या करी न्हावाना. गावातला लोकंभी त्याले सळ खाऊ देवाना नही.

गावात कोनाकडे मांडोना बेत न्हावो, तात्या पायजेच. साखरपुडा, नारळ न्हावो तात्या पायजेच. कोना वाटा पाडाना न्हावोत, तात्या पायजेच. सायखडं घी जावाले तात्याना नंबर पयला, वावरातल्या बांधवरथून कज्या न्हावोत मिटाडाले तात्या पायजेच. पंगतम्हानभी बसा मंडळी आसे म्हनालेभी तात्याज पायजे. म्हंजे मरनदार न्हाव का तोरनदार न्हाव, तात्यासवाई पान्टं हालानं नही. तात्यानीभी भू सिफरत व्हती. सगळी जागावर तात्या हजर न्हायना नही आसे कदीज जये नही. सकाळीजना पाऱ्हे तात्या जस्या दखावाना तस्याज ताजावताना रातलेभी दखावाना. याळम्हान कव्हळज तोंडवरथून पानी फिरावाना नही, तरी तात्यानी तोंड आत्तेज धुयेल व्हयी आसे दखावानं. तात्याना कपडा धुवळाफूल न्हावाना. टोपीले टार्च दियेल न्हावानी. आठोडाभर तात्या त्याज कपडा वापराना, पन कधी मळेल दखावाना नहीत. तात्या पारवर बसाना, वावरातली कज्या मिटाडाकरता तात्या गाडावर बसीसन वावरात जावाना, पांदीधरी फोपाटाच फोपाटा. वावरात वारावावधननी भवरी उठानी तरी तात्याना कपडा धुवळाफूलज दखावाना. आस्या आम्हाना तात्या कायेम रुबाबबनज जगना!

दिलीप धोंडगे (१९५६) : कवी, समीक्षक, लेखक. 'शैलीमीमांसा', 'तुका म्हणे भाग १ व २', 'तुकारामांच्या अभंगांची चर्चा भाग १ व २', 'तुकोबांच्या अभंगांची शैलीमीमांसा', 'तात्पर्य', 'हरवले गाव' ही पुस्तके प्रसिद्ध. 'सांगनं नही पन सांगनं वनं' या पुस्तकातून वरील अहिराणी बोलीतील उतारा घेतला आहे.

शोध घेऊया.

- आपल्या महाराष्ट्राचे खास वैशिष्ट्य म्हणजे दर बारा कोसांवर बोलीभाषा बदलते. महाराष्ट्रामध्ये विविध बोलीभाषा बोलल्या जातात. अशा बोलीभाषांची आंतरजालाच्या साहाय्याने माहिती मिळवा. कोणत्या भागात कोणती बोली बोलली जाते, त्याची नोंद करा.

शिक्षकांसाठी : विद्यार्थ्यांना अहिराणी बोलीभाषेतील वरील उतारा योग्य उच्चारांसह वाचून दाखवावा. उताऱ्यातील शब्दांचे अर्थ व भाषेचे वेगळेपण समजावून सांगावे.